

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLTALÁNOS ORVOSTUDOMÁNYI ÉS BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Indulj el egy úton...

Daganatos betegségek metaforái

Tamás Katalin

Szegedi Tudományegyetem

Általános Orvostudományi és Bölcsészettudományi Kar

Alkalmazott egészségpszichológiai szakképzés

Dr. Papp-Zipernovszky Orsolya

Kognitív folyamatok és az egészség

2019/2020 őszi szemeszter

Magyarország sajnálatos módon élen jár a daganatos megbetegedések statisztikájában. Évente kb. 33.000 ember betegszik meg rosszindulatú daganatos betegségben, amivel a daganatos halálozást illetően a férfiaknál az első, a nőknél a harmadik helyet foglaljuk el a világon (Riskó, 1999). Azt, hogy egy daganatos betegség mennyire kezelhető, rengeteg tényező befolyásolja. A daganat szövettani típusa, hogy mikor ismerik fel, mikor kezdik meg a kezelést, illetve a beteg olyan jellemzői, mint életkor, a betegségéhez való viszony, vagy a pszichoszociális tulajdonságai. (Riskó, 1998).

A kezelést végző team és a kezelőorvos kapcsolatának, kommunikációjának minősége kiemelt jelentőségű a beteg és családtagjai számára a betegségről és kezeléséről folytatott beszélgetések során. Az emberséges bánásmód, a megfelelő kommunikáció, az egyénre szabott felvilágosítás, az edukáció mind elősegíthetik a beteg kedvezőbb érzelmi állapotát, növelhetik együttműködési hajlandóságát.

Susan Sontag szerint az adott korban rejtélyesnek, gyógyíthatatlannak minősülő betegségek magukra vonják a kor embereinek projekcióit (Sontag, 1983). Míg az ókorban a betegség még természeti erők büntetése vagy ördögi megszállás egyéni, közösségi, vagy az ősök vétkei kapcsán (esetleg indokolatlanul), addig az individualizálódás folytán szorosabbá vált a kapcsolat a betegség és áldozata között. Az újabb elképzelések szerint a betegség kifejezi a beteg ember jellemét, sőt, akár jelleme miatt betegedett meg. „*A beteg ember maga teremti betegségét*” (Groddeck, 1977). A beteg szerepének túldimenzionálása a betegségben a környezeti tényezők rovására nem könnyíti meg ezen embereknek a helyzetét. Jóval nagyobb felelősség hárul rájuk, és érzelmeik feltételezett elfojtása miatt gyakran találkoznak megvetéssel, a vesztesnek kijáró sajnálattal, a maguk okozta – és így megérdemeltnek tekintett – probléma miatti büntudattal.

Az elmúlt évszázadban a TBC-ben, AIDS-ben, rákban szenvedő betegek kiközösítésnek válhattak áldozataivá: környezetük gyakran titkolta előlük saját állapotukat, vagy ha a betegek tudatában voltak, akkor gyakran ők nem osztották meg a betegség tényét családtagjaikkal, munkatársaikkal. Míg egy szívroham ma sem szégyellni való probléma, addig a rákról olyan kép él a köztudatban, hogy valamilyen érzelmi elfojtás eredménye. Ez lehet nemi vágy, de szóba jöhet bármilyen erőszakos vagy agresszív folyamat eltemetése. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a közvélekedés gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz a betegek állapota és a halál között.

Azt már kutatások is bizonyították (Thibodeau és Boroditsy, 2011), hogy egy adott helyzet magyarázatára használt metaforák befolyásolják a módot, ahogy gondolkodunk, problémákat próbálunk megoldani, vagy véleményt alakítunk ki. Nyilván így az is fontossá válik, hogy a páciens, az orvos, a kezelő team milyen fogalmi keretben gondolkodik a betegségről.

Háziorvosok és pácienseik által használt metaforák vizsgálata (Skelton, 2002) azt találta, hogy 39 orvos 373 felvett vizitjében eltérés volt a majdnem 1000, doktori és páciensi metafora között. Az orvosok a testet mint gépet írták le: az ízületek elkoptak, a testet helyre lehet hozni/meg lehet javítani, a vizeletkiválasztás szerveit vízműnek hívták, a betegség egyfajta feladvány, egy rejtély, a tünetek kulcsok a problémákhoz, amiket meg lehet fejteni. Az orvos kontrollálja és nem gyógyítja a betegséget: adagolja a gyógyszert, kezeli a tünetet, megoldja a problémát. A TEST GÉP metafora segít abban, hogy azt gondoljuk, hogy egy gép problémájával szakértők tudnak mit csinálni, meg lehet találni az okot, ki lehet cserélni, meg lehet javítani, be lehet állítani, el lehet hárítani a bajt.

A betegek metaforái között gyakran megfigyelhető volt, hogy a testet a lélek hordozójaként említik. Mivel a betegség túl van a leírhatón, nehéz megfogni a vele való kapcsolatot, ezért metaforával mondják el érzeteiket, széles spektrumban, gyakran dramatikusan, személyesen és egyedi módon.

Mind az orvosok, mind a páciensek metaforái között előfordult, hogy A BETEGSÉG TÁMADÁS. Pánikroham, szívroham esetében a fájdalom, mint gyilkos jelenik meg, mintha valaki megütötte volna őket, vagy harcolna velük.

Az orvosok a vizitek során a páciensek élményét újraértelmezték, és az élénk leírásokat nélkülözve például a "súlyos" jelzöt, azaz technikai, általánosított, deperszonalizált jellemzést használtak. Az orvosok metaforái inkább karteziánusak, kettéválasztják a testet és a lelket, míg a páciensek megközelítései inkább holisztikusak. A tárgyiasítás, kategorizálás során a heterogén tünetek megoldható problémákká válnak. A folyamat során veszítenek tartalmukból, ugyanakkor több keretet kapnak.

A rákkal diagnosztizált páciensek gyakran írják le tüneteiket metaforákkal: tekerő, égő, nyomó, szorító fájdalom. A komoly betegségben szenvedők metaforái még élénkebbek: a rák megesz, terjed, mint a futótűz.

Camus azt állapította meg, hogy az angol sajtóban A RÁK HÁBORÚ metafora fordul elő a leggyakrabban (Camus, 2009). Ebben a fogalmi keretben az alábbi metaforák figyelhetők meg:

- test: csatatér,
- rák, betegség: ellenség,
- immunrendszer: védvonal,
- orvos: hadvezér,
- páciens: katona,
- nővérek/család: szövetségesek,
- kezelés, orvosság: fegyverek,
- gyógyulás: győzelem,
- halál: a csata, háború elvesztése.

Hauser és Schwarz több különböző kutatást is folytattak A RÁK ELLENSÉG nyelvi megjelenítésének és a rákot megelőzni próbáló viselkedés összefüggéseiről (Hauser és Schwarz, 2014, 2015). Hauser így fogalmaz saját kutatásukban: “Amikor azt halljuk, hogy valaki “megnyerte a rák elleni csatát”, az arra kényszerít minket, hogy úgy gondoljunk a rákra, mintha ellenség lenne, amivel harcban állunk.”

Ez a metaforikus keret az ellenség felé tett agresszív és erőteljes lépéseket hangsúlyozza. Az olyan rákot megelőző viselkedések, mint az egészséges táplálkozás, az alkoholfogyasztás és a dohányzás csökkentése azonban inkább a korlátozásról, valaminek a visszafogásáról szól, nem pedig valamiféle támadásról. Ezek a fajta viselkedések egyszerűen nem illenek abba a képbe, amit egy agresszív és erőteljes ellenséggel szemben alkalmazni lehet. Az ellenség metaforái tehát lecsökkentik a hasznosnak bizonyuló megelőző viselkedés esélyét, állítják a kutatók.

Az egyik kutatásban a szerzők arra kérték a résztvevőket, hogy soroljanak fel olyan rákbetegség kialakulását megelőző viselkedéseket, amelyeket hajlandóak lennének megtenni. A kísérletben részt vevő egyik csoportnak a felhívásban A RÁK ELLENSÉG metafora szerepelt: “*Miket tenne meg annak érdekében, hogy harcoljon egy épp kialakuló rákbetegséggel?*” A második kísérleti csoport felhívása nem tartalmazott metaforát. Az első csoportban szereplő emberek, akik ki voltak téve A RÁK ELLENSÉG metaforának szignifikánsan kevesebb megelőző viselkedést soroltak fel. “*Ez azt jelenti, hogy a csatára*

utaló metaforák egyszerű említése is csökkenti annak valószínűségét, hogy egyáltalán eszünkbe jussanak ezek a fajta viselkedések.” – mondja Hauser.

Egy másik tanulmányban 313 résztvevő két csoportja olvasott két különböző információs kiadványt a végbélrákról. Az egyik változatban a rákot, mint ellenséget említették, a másikban ez nem volt jelen. Ezek után a résztvevőket felkérték, hogy osztályozzanak megelőzési, vizsgálati és kezelési lehetőségeket. A megelőzési viselkedésre gyakorolt negatív hatás itt is megjelent, és nem járt együtt a vizsgálati és kezelési lehetőségre gyakorolt pozitív hatással.

A háború és az ellenség metaforák a leggyakoribbak, amelyek feltűnnek a hétköznapi és a tudományos diskurzusban a rákról szólva. *“A harcolni és a csatázni a 10 leggyakoribb ige között szerepel akkor, amikor a rákot próbáljuk leírni” – mondja Hauser. “E metaforáknak való legkisebb kitettségnél is komoly hatása van a közegészségre – sajnálatos mellékhatásokkal.”* Ugyanakkor a kihívás, veszteség, büntetés, érték jelentések sem ritkák.

Susan Sontag szerint egyáltalán nem kellene metaforákat használnunk a betegségek leírására, mivel azok nem igazak. A rák nem csak halálos, hanem még szégyenletes is, a metafora pedig hozzájárul a stigmához. A rákos beteget lenézzük, mert elveszítette az élet játszóját. Sontag és követői azt mondják, hogy a metaforák félrevezetőek, leértékelik az emberi szenvedést, és akadályozzák a kognitív újraértékelést.

Ezt a törekvést én irreálisnak látom. A metafora annyira átítatja mindennapjainkat, egészségünket és betegségünket, hogy lehetetlen lenne kiiktatni a diskurzusból. Így a kérdés nem az, hogy használjuk-e vagy sem, hanem hogy mit lenne jó használni.

Arra a kérdésre, hogy **van-e általánosságban egyetlen jó metafora a rákbetegségre**, az én válaszom a fenti kutatások alapján az az, hogy nincsen. A megfelelő metafora az adott páciens állapotától, személyiségstruktúrájától, betegséghez való viszonyától, a betegség stádiumától, és még számos egyéb tényezőtől függ. Az összes metaforának vannak előnyei és hátrányai. Az egyik páciensnek erőteljes és segítséget adó metafora a másikkal jelentéktelen vagy épp fenyegető lehet, ráadásul mindez a betegség különböző stádiumaiban változhat.

A beteg megküzdési módja szerintem kiemelkedő jelentőségű lehet ennek a kérdésnek a megválaszolásában. Ahogy Riskó (1999) írja, a rákbetegek tipikus megküzdési módjai az alábbiak:

- tagadás
- küzdő szellem

- sztoikus elfogadás
- depresszív, szorongó, segítség- és remény nélküli magatartás

A RÁK ELLENSÉG metafora segítséget adhat egy tagadás állapotában lévő betegnek, tovább bátoríthatja az épp küzdelemben lévő páciens kezelési magatartását, értelmet adhat a szenvedést okozó kezelési módszerekkel való együtt élésnek, jelentéssel ruházza fel a napi teendőket. A cselekvésre készítő metafora természetesen nem csak a betegeknek lehet motiváló. Aktivításra ösztönző tulajdonságukat gyakran használják adománygyűjtő kampányokban, de szerintem ez lehet az oka az American Cancer Society Relay for Life szlogenjének is: „*Celebrate. Remember. Fight back.*”

Ugyanakkor számos olyan érdekelt fél lehet, akiknek valamilyen okból kifolyólag nem a problémaközpontú cselekvés, hanem az elfogadó, átkeretező érzelemközpontú megküzdés lehet hasznos. A valamilyen szempontból veszélyeztetettek, vagy azok, akik már túljutottak a harc állapotán, egy másfajta metafora jobban segíthet a helyzet keretezésében.

Ezt a másik keretezési lehetőséget leggyakrabban A RÁK UTAZÁS metaforában vélük megtalálni. Reisfield és Wilson (2004) javasolja, hogy a rák metaforájának használjunk inkább utazást, szerintük ez minden résztvevőnek sokkal hasznosabb lenne. A rák prognózisa sokat változott az évek folyamán és halálos betegségből krónikussá változott, ami sok évig tarthat, együtt járhat az élettel. Ez a metafora megengedi célok kitűzését, irányváltást, fejlődés megbeszélését, gyorsítást, lassítást, kerülőutakat, új lehetőségeket a növekedésre, változásra, felfedezésre, reményre. Az út a kezelés után is folytatódik, más célokat lehet kitűzni, nincsenek győztesek és vesztesek, hibák, csak különböző utak. Ebben a metaforában az orvosok kísérők egy olyan úton, ahol ők már jártak másokkal.

Semino, a Lancaster University nyelvésze jelenleg is dolgozik egy „metafora menü” összeállításán, ami segítséget adhat a pácienseknek, orvosainak és a komplett onkológiai teameknek, hogy A RÁK CSATA és A RÁK UTAZÁS metaforákon kívül milyen egyéb megfogalmazásokat szoktak használni a páciensek a betegséggel való együttélésük folyamán. A zene, természet, játékok, vidámparkok, hívatlan vendégek köréből származó metaforák egy éttermi menü mintájára lehetőséget adhatnának a pácienseknek, hogy ízlésük szerint válasszanak közülük olyanokat, ami szerintük megfelelően leírja a helyzetüket.

Ami szerintem lényeges, hogy a döntés a páciensé legyen, és azok is segítsenek a megalkotásban vagy használatban, akik részt vesznek a kezelésben – így figyelembe lehet venni az összes nézőpontot és érdeket.

Irodalomjegyzék

Camus, J. T. W. (2009). Metaphors of cancer in scientific popularization articles in the British press. *Discourse Studies*, 11, 465-495

Hauser D. J., Schwarz, N. (2014). War metaphors for cancer hurt certain prevention behaviors. *ScienceDaily*. Retrieved December 17, 2019 from <http://www.sciencedaily.com/releases/2014/12/141215113955.htm>

Hauser D. J., Schwarz, N. (2015). The War on Prevention: Bellicose Cancer Metaphors Hurt (Some) Prevention Intentions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2015; 41 (1): 66

Groddeck, G. (1977). *The Meaning of Illness: Selected Psychoanalytic Writings*. London: International Universities Press.

Reisfield, G. M., Wilson, G. R. (2004). Use of Metaphor in the Discourse on Cancer. *Journal of Clinical Oncology*, Vol 22, No 19 (October 1), 2004: pp. 4024-4027

Riskó Á (1998). Az onkopszichológia szakmai irányelvei. *Psychiatria Hungarica*, 13 (4): 455-468, 1998

Riskó Á. (1999). A test, a lélek és a daganat. Bevezetés az onkopszichológiába. Budapest: Animula.

Semino E., Demjén Zs., Demmen J. et al. (2015). The online use of Violence and Journey metaphors by patients with cancer, as compared with health professionals: a mixed methods study. *BMJ Supportive & Palliative Care*. March 6, 2015.

Skelton J. R. et al. (2002). A concordance-based study of metaphoric expressions used by general practitioners and patients in consultation. *The British Journal of General Practice* 52(475)114-118.

Sontag, S. (1983). *A betegség mint metafora*. Budapest: Európa.

Thibodeau P.H., Boroditsy L. (2011). Metaphors we think with: The role of metaphor in reasoning. *PLoS ONE* 6, e16782. Retrieved December 17, 2014 <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0016782>

Tulassay Zs. (2011). *A belgyógyászat alapjai 2*. Budapest: Medicina.